

На правах рукописи

НИГЯР АБДУЛЛА кызы АХУНДОВА

**ЖАНР ИНДУСТРИАЛЬНОГО ПЕЙЗАЖА В ТВОРЧЕСТВЕ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ХУДОЖНИКОВ**

Специальность: 6215.01 – Изобразительное искусство

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на соискание ученой степени доктора философии
в области искусствоведения

БАКУ – 2014

Əlyazma hüququnda

NİGAR ABDULLA QIZI AXUNDOVA

**AZƏRBAYCAN RƏSSAMLARININ YARADICILIĞINDA
SƏNAYE MƏNZƏRƏSİ JANRI**

İxtisas: 6215.01 – Təsviri sənət

Sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2014

Dissertasiya Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının “İncəsənət tarixi” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: *Sevil Yusif qızı Sadıxova*
sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, dosent

Rəsmi opponentlər: *Çingiz Əbdülməcid oğlu Fərzəliyev*
Əməkdar incəsənət xadimi, professor

Günay Nizami qızı Qafarova
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı müəssisə: **Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və
İncəsənət Universiteti**

Müdafiə **2014-cü ilin dekabr ayının 11-də saat 11:00-da**
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının nəzdində yaradılmış
FD.02.191 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az 1029, Bakı şəh., Heydər Əliyev prospekti 26, Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat **“11” noyabr 2014-cü ildə** göndərilmişdir.

**FD.02.191 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, sənətşünaslıq
üzrə fəlsəfə doktoru:**

X.Z.Əsgərova

Tiraj 100; Sifariş N 876
“MBM” nəşriyyatının mətbəəsində
çap olunmuşdur

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Tədqiqata cəlb edilən dövr ərzində dəzgah rəngkarlığı və qrafikasının aparıcı janrlarından biri olan sənaye mənzərəsi janrı təsviri sənətdə baş verən bir çox vacib prosesləri, bütün üslub istiqamətlərini əks etdirmişdir. Azərbaycan rəssamlarının bu mövzu ilə bağlı yaradıcılığı isə milli təsviri sənətin inkişafında əhəmiyyətli yer tutub. Təsviri sənətin müxtəlif janrlarında yaratdıqları əsərləri ilə tanınan yaşlı, orta və gənc nəsil Azərbaycan rəssamları sənaye mənzərəsi janrına müraciət edərək tablolarında sənaye poeziyasını və müasirliyin gərgin romantikasını parlaq, ehtiraslı boyaların dili ilə ifadə etməyə çalışıblar. Sənaye mənzərələrinin sərt cizgi ritmində, səthlərin dəqiqliyində, yığcam koloritdə realist mənzərə sənətinin novatorluq ənənələri aydın nəzərə çarpır.

Abşeronun neftdən yoğurulmuş qızılı qumları, Xəzərin mavi dalğalarını gərən estakadalar, buruqların vüqarlı siluetləri, Bakı və Sumqayıtın neft çənləri və kimya kombinatlarının möhtəşəm qurğuları rəssamların ilham mənbəyinə çevrilib.

Qeyd etməliyik ki, sənaye mənzərəsi janrının bədii həlli əməyin tərənnümü, insanın təbiəti rəm etməsi ilə bərabər əmək əsnasında insan xarakterinin formalaşması, zaman-əmək-insan problemini açmaq imkanı verir.

Lakin, nədənsə yüksək mənəvi potensiala, dərin ideyalılığa, özünəməxsus yüksək bədii mədəniyyətə malik Azərbaycan rəssamlarının sənaye mənzərəsi janrı sənətsünaslıqda özünün hər tərəfli və sistemli təhlilini tapmayıb.

Rəssamlarımızın yaradıcılığının respublikanın nəinki mədəni həyatında, eyni zamanda, ictimai proseslərdəki rolunun əhəmiyyətini nəzərə alaraq, qeyd etməliyik ki, müasir Azərbaycan sənətsünaslığında sənaye mənzərəsi janrının hərtərəfli tədqiqinə həsr olunmuş tədqiqatlar yox dərəcəində olduğu üçün bu problemin kompleksli şəkildə öyrənilməsinə ciddi ehtiyac duyulur.

Beləliklə, mövzunun aktuallığı yuxarıda sadalanan məsələlərlə, eləcə də Azərbaycan rəssamlarının təsviri sənətimizin inkişafında dəyərli töhfəsinin üzə çıxarılması ilə müəyyən olunur. Dissertasiyada tədqiqatın aktuallığı bir əsrdən artıq dövrü əhatə edən mövcud empirik materialın sistemləşdirilməsinin zəruriliyi ilə müəyyən olunur.

Problemin tədqiq olunma dərəcəsi. Azərbaycan təsviri sənətində sənaye mənzərəsi janrı problemi sənətsünaslıqda indiyə kimi xüsusi elmi tədqiqatın predmeti olmamışdır. Bu günə kimi Azərbaycan rəssamlarının sənaye mənzərəsi janrında yaratdığı əsərlərin kompleksli və detallı tədqiqinə həsr olunmuş mükəmməl elmi iş olmasa da yaşlı nəsil fırça ustalarının bu sahədəki fəaliyyəti ilə bağlı məlumatlara sənətsünaslıq ədəbiyyatında rast gəlmək olur. Rəssamlarımızın bu sahədəki yaradıcılığının epizodik tədqiqi problemin qoyuluşunu aktual edir və onun öyrənilmədiyini göstərir.

Bu mövzuya həsr olunmuş işlər arasında N.Miklaşevskayanın “Становление и развитие искусства социалистического реализма в Советском Азербайджане (1920-1945)”¹, R.Əfəndiyevin “Azərbaycan incəsənəti”², N.Həbibovun “Azərbaycan sovet rəssamlığı”³, M.Nəcəfovun “Изобразительное искусство Азербайджанской ССР”⁴, eləcə də M.Tərlanovun, M.Nəcəfovun, P.Hacıyevin, R.Əfəndiyevin, K.Kərimovun və b. tədqiqatçıların monoqrafiyalarında yaşlı və orta nəsil Azərbaycan rəssamlarının bədii irsində mövcud olan sənaye mənzərəsi janrına həsr olunmuş əsərlər təhlil edilir. Təsviri sənətin bu sahəsini öyrənmək üçün müasir nəsil sənətsünaslar tərəfindən də az iş görülməmişdir. Z.Əliyevin, L.Axundzadənin, D.Vahabovanın, G.Mirzənin, M.Tahirovanın və b. elmi əsərlərində fırça ustalarının yaradıcılığında sənaye mənzərəsi janrına yeni, müasir nəzəri-metodik yanaşma və Azərbaycan təsviri sənətinin inkişafı prosesində yaranan yeni istiqamətlərə münasibət bildirilir.

Tədqiqatın kontekstində E.Mövsumzadə və F.Salayevin,⁵ B.Hacızadənin,⁶ Ə.Məlikovanın⁷ son dövrdə çapdan çıxan tədqiqat işləri az əhəmiyyət kəsb etmir.

Bu müəlliflər ancaq neft tematikasına həsr olunmuş əsərlərlə bağlı nəzəri mülahizələr irəli sürmüş və vizual material toplamışlar. Lakin, Azərbaycan rəssamlarının sənaye mənzərəsi janrına həsr olunmuş yaradıcılığı xronoloji ardıcılıqla, sistemli şəkildə təhlil edilməmişdir.

Təqdim olunmuş dissertasiya Azərbaycan rəssamlarının sənaye mənzərəsi janrına həsr olunmuş yaradıcılığını daha dərin və hərtərəfli təhlilə cəlb edən ilk elmi tədqiqatdır.

Tədqiqatın məqsədi və əsas vəzifələri. Dissertasiya işi Azərbaycan rəssamları tərəfindən yaradılan sənaye mənzərəsi janrı, texniki mövzulu fiqurativ dəzgah rəngkarlığı və qrafik əsərlərin obrazlı həlli nəticəsində məzmun spesifikasiyasını müəyyən etmək məqsədini güdür.

Məqsəddən çıxış edərək tədqiqatın qarşısında aşağıdakı məsələlər qoyulmuşdur:

- Dünya təsviri sənətində təşəkkül tapmış sənaye mənzərəsi janrının formalaşması yollarını göstərmək;
- XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində əcnəbi rəssamların Azərbaycanda yaratdıqları sənaye mənzərələrini təhlil etmək;

¹ Миклашевская Н.М. Становление и развитие искусства социалистического реализма в советском Азербайджане (1920 – 1945 гг.). Баку: Элм, 1974, 179 с.

² Əfəndi R. Azərbaycan incəsənəti – Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 158 s. ill.

³ Həbibov N. Azərbaycan sovet rəssamlığı – Bakı: Elm, 1966, 210 s.

⁴ Наджафов М. Изобразительное искусство Азербайджанской ССР – Л.: Аврора, 1972.

⁵ Мовсумзаде Э., Салаев Ф. Нефтяная симфония – М.: Химия, 2003, 163 с.

⁶ Hacızadə B. Neft və karikatura – Bakı: Şərq-Qərb, 2009, s. 283.

⁷ Məlikova Ə. Neft və təsviri sənət – Bakı: EXRO ORQ, 200 s. ill.

- 1920-2010-cu illərdə Azərbaycan təsviri sənətində sənaye mənzərəsi janrının inkişafı tarixinə həsr olunmuş material toplamaq və sistemləşdirmək;

- Azərbaycan rəssamlarının yaradıcılığında əksini tapmış sənaye mənzərəsi janrının və texniki süjetlərin obrazlı həllinin səciyyəsinə təsir göstərən milli incəsənət ənənələrini araşdırmaq;

- Azərbaycan təsviri sənətində sənaye mənzərə janrının formalaşma və inkişaf faktorlarını müəyyən etmək;

- Azərbaycan rəssamlarının tədqiqata cəlb olunmuş sənaye mənzərəsi janrındakı əsərlərinin bədii xüsusiyyətlərini təhlil etmək;

- Azərbaycan rəssamlarının seçilmiş mövzuya həsr olunmuş ən əhəmiyyətli əsərlərinin Azərbaycan təsviri sənətində tutduğu yeri müəyyən etmək.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın predmetini Azərbaycan təsviri sənətində əksini tapmış sənaye mənzərəsi janrının təşəkkül xüsusiyyətləri, rəssamların bu şəkili yaradıcılığının əsas mərhələləri, sənaye mənzərələri və texniki mövzulu fiqurativ əsərlərin obrazlı təhlili təşkil edir. Tədqiqatın obyektini Azərbaycan rəngkar və qrafik rəssamlarının sənaye mənzərələri və texniki mövzulu fiqurativ əsərləri təşkil edir.

Tədqiqatın metodoloji əsasları. Tədqiqatın metodologiyası mövzunun seçilməsi və onun XX – XXI əsrin əvvəlində Azərbaycan təsviri sənəti kontekstində araşdırılması zərurəti ilə şərtləndirilir. Sistemli tarixi metod aparıcı rəssamlarımızın yaradıcılığını Azərbaycan təsviri sənətində sənaye mənzərəsi janrının inkişafı problemləri ilə əlaqələndirməyə imkan verir. Müqayisəli təhlil metodu sənaye mənzərəsi janrına müraciət edən rəssamların yaradıcılığını qarşılaşdırılmağa, texniki mövzuda yaratdıqları əsərlərin səciyyəvi xüsusiyyətlərini üzə çıxarmağa kömək edir. Eyni zamanda bu metod bədii-stilistik sənətsünaslıq təhlili çərçivəsində Azərbaycan rəssamlarının tədqiqata cəlb edilən əsərlərinin obrazlı və stilistik həllinin səciyyəsinə üzə çıxarmağa imkan verir. Araşdırılan əsərlərin ikonografik, ikonoloji və semantik təhlili onların obrazlı həllinin səciyyəsinə aşkarlamağa şərait yaradır.

Tədqiqatın mənbələri üç - yaradıcılıq işləri, elmi və sənədli məxəzdən toplanmışdır. I qrupa – Azərbaycan rəssamlarının dövlət və şəxsi kolleksiyalarda saxlanılan rəngkarlıq və qrafika əsərləri, II qrupa – bu mövzuya müraciət edən tədqiqatçıların elmi məlumatları, məqalələri və s. çap əsərləri, III qrupa isə həyatdan köçmüş Azərbaycan rəssamlarının arxivlərdə qorunan yazılı qeydləri, eləcə də dissertasiya müəllifinin hazırda sənaye mənzərəsi janrı sahəsində çalışan rəssamlarla şəxsi görüş və müsahibələri zamanı toplanmış məlumatlar aiddir.

Tədqiqatın hüdudları Azərbaycan təsviri sənətində sənaye mənzərəsi janrının əsas inkişaf dövrü olan 1920-2010-cu illəri əhatə edir.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin elmi yeniliyi məhz problemin qoyuluşu ilə müəyyən edilir və əsasən aşağıdakı müddələrdə öz əksini tapıb:

- sənaye mənzərəsinin dünya təsviri sənətində təkamülü və əsas

xüsusiyyətləri araşdırılıb;

- sənaye mənzərəsi janrına həsr olunmuş əsərlər yarandığı dövrün prizmasından təhlil edilib;

- sovet təsviri sənətində sənaye mənzərəsi janrının formalaşma və inkişafı faktorları araşdırılıb, bu janrın müasir tipi və sovet ideologiyası arasında olan dialektik əlaqə müəyyən edilib;

- Azərbaycanda XX əsrin əvvəlində əcnəbi rəssamlar tərəfindən bu mövzuda yaradılan əsərlər kompleks şəkildə araşdırılıb;

- Azərbaycan rəssamlarının sənaye mənzərəsi janrına həsr etdiyi əsərlər tədqiq edilib, araşdırmaya əsərlərin yaranma tarixi, ideyası, müəlliflərin üslubu və texnikası ilə bağlı məlumatlar daxil edilib;

- “sərt üslub” və “yeni dalğa” nümayəndələrinin sənaye mənzərəsi janrına həsr olunmuş əsərlərinin obrazlı-stilistik təhlili aparılıb;

- müasir rəssamların sənaye mənzərəsi janrına həsr olunmuş əsərlərinin səciyyəvi xüsusiyyətləri təhlil olunub;

- Azərbaycan rəssamlarının sənaye mənzərəsi janrına həsr olunmuş kataloqu tərtib edilib.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti XX əsr Azərbaycan təsviri sənət tarixində, xüsusilə, dəzgah rəngkarlığı və qrafikada sənaye mənzərəsi janrı ilə bağlı bilikləri sistemləşdirmək və dərinləşdirməkdən ibarətdir. Tədqiqatın nəticələrinə təsviri sənət üzrə nəzəri tədqiqat, monoqrafiya, albom və məqalələrdə istinad edilə bilər. Dissertasiyanın materiallarından sənətşünas, kulturoloq, filosofların elmi işində, rəssamlıq təmayüllü ali və orta ixtisas məktəblərində “XX əsr Azərbaycan təsviri sənəti tarixi” fənninin tədrisində, muzey təcrübəsində, rəsm sərgilərinin komplektləşdirilməsində istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın aprobasiyası. Tədqiqatın əsas məzmunu, elmi müddəa və nəticələri müxtəlif səviyyəli elmi konfranslarda dinlənilmiş, eləcə də müəllifin çap olunmuş bir sıra məqalələrində əksini tapmışdır.

Dissertasiya Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının “İncəsənət tarixi” kafedrasında yerinə yetirilib.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, altı yarım fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Tədqiqatın məzmunu kompüter yığımının 130 səhifəsində öz əksini tapmış, illüstrasiyalar isə albom şəkildə dissertasiyaya əlavə kimi təqdim olunmuşdur.

DİSSERTASIYANIN QISA MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Sənaye mənzərəsi XX əsr təsviri sənətinin mühüm tərkib hissəsi kimi**” adlı **I fəslin ilk yarım fəslində** sənaye mənzərəsi janrının dünya incəsənətində təşəkkülü və formalaşması yolları araşdırılır.

Sənaye mənzərəsi janrı XIX əsrin ortalarında, o dövr üçün ən çox inkişaf

etmiş sənaye dövləti olan İngiltərədə dəmiryol nəqliyyatı mövzusu ilə bağlı meydana gəlib. İngilis rəssamı Vilyam Ternerin ilk dəfə 1844-cü ildə London Kral Akademiyasının sərgisində nümayiş etdirilən “Yağış, buxar və sürət” əsəri sənaye mövzusunda yaradılmışdır. Lakonik kompozisiyaya malik əsərdə aydın görünən yeganə hissəsi buxov olan sürətlə hərəkət edən qatar təsvir edilib.

Sənaye mənzərəsi mövzusunə müraciət edənlərdən Adolf fon Mentsel, Karl Blexen, Frenk Brenqvin, Fernan Leje və başqalarının adlarını çəkmə bilərik. Birinci və İkinci Dünya müharibələri arasındakı dövrdə iki Amerika rəssamı – Edvard Xopper və Çarlz Şilerin yaradıcılıqlarında ar-deko ilə zəif əlaqəsi olan yeni üslub başladı. Ar-deko daha çox elitar cəmiyyətin incəsənəti olduğu halda, yeni yaranan pressionizm Kurbenin və Manenin XIX əsr realistik incəsənətinə bənzəyirdi.

Pressionizm termini ilk dəfə 1920-ci ilin əvvəllərində tətbiq edilmişdir. Kubizm və futurizmin güclü təsiri hiss edilən və mövzuları Amerika mənzərəsinin sənayeləşdirilməsi və müasirləşdirilməsi olan pressionist əsərlərdə, əsasən, dəqiq, dürüst, həndəsi formalar təsvir edilirdi. Pressionist rəssamlar bilərəkdən müasir sənayenin gizli motivlərini və ya təbiəti təsvir edəndə onlara maksimal formal-kompozisiya dəqiqliyi ilə bərabər, eyni zamanda poetik cazibə bəxş edirdilər. XX əsrin sənaye dövləti olan ABŞ-da rəssamlar C.O.Kiff, Ç.Demut, E.Driqz urbanistik mənzərənin təsirli nümunələrini yaratmışlar.

Bu fəsilə sovet təsviri sənətində sənaye mənzərəsi janrının təşəkkülündən də söz açılır. Məlumdur ki, rus rəngkarlığında sovet sənaye mənzərəsi 1920-ci illərdə formalaşmağa başlayıb. Rəssamları sənaye və təbiət formalarının vəhdəti, insanın yaradıcı əməyi ilə bağlı motivlər cəlb edirdi. Rəngkarların və qrafika rəssamlarının sənaye janrındakı nailiyyətləri SSRİ-də Vətəndaş müharibəsindən sonrakı illərdə gedən genişmiqyaslı dinc quruculuq işlərinin təsviri ilə bağlı idi.

Sovet dövrü təsviri sənətində sənaye mənzərəsi janrında yaradılan əsərlər, əsasən, sosialist realizmi tələblərinə müvafiq idi. Sənaye mənzərəsi texniki tərəqqinin inkişafını, sovet ölkəsinin sənayesini təcəssüm edən rəngkarlığın xüsusi janrına çevrildi. Sovet rəssamlarının əsərləri xalq təsərrüfatının inkişafını, sosialist quruculuğunun möhtəşəmliyini əks etdirərək ölkənin firavan obrazını yaradır, tamaşaçıların ürəyini iftixar və optimizmlə doldurur, sosialist ölkəsinin əzəməti və onun digər cəmiyyətlərdən üstünlükləri haqqında fikri təlqin edirdi.

Fəslin “XIX əsrin sonu – XX əsrin I yarısında əcnəbi rəssamların yaradıcılığında Azərbaycan sənaye mənzərəsi” adlı **II yarım fəslində** XIX əsrin sonu – XX əsrin I yarısında əcnəbi rəssamların yaradıcılığında Azərbaycan sənayesi mövzusunun əks olunmasının özəl xüsusiyyətləri təhlil edilir.

Milli rəngkarlığın inkişafı müəyyən dərəcədə XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan neft sənayesinin inkişafı ilə bağlıdır. Bu dövrdə Bakıda səfərdə olan rus rəssamlarının əsərlərinin əsas mövzusunun mədənlərdə

çalışan neftçilərin ağır və təhlükəli əməyi, neft buruqları, onlar üçün ekzotik və asketik Abşeron landşaftı təşkil edirdi.

Bakı neft mədənlərinin ilk təsvirlərinə 1886-cı ildə Azərbaycana gələn Şotland rəssamı Vilyam Simpsonun akvarellərini aid etmək olar. Onun rəsmlərində Bibi-Heybət neft mədənləri və neftin quyulardan ən qədim üsulla – taxta şlanqlarla çıxarılması təsvir edilir. Rəssamın 1886-cı illərdə yaratdığı “Qara şəhər”, “Bakıda, Xəzər dənizində neft quyuları” adlı əsərlərində təsvir edilən yöndəmsiz taxta buruqlar, yarı uçuq daxmalar buludlarla örtülmüş tutqun səma ilə həmahəngdir. Müəllif təbiətlə həyat hadisələrini vahid kompozisiyada təqdim edərək mövzunu daha qabarıq çatdırmaqla bəli. “Bakıda neft quyuları” (1886) adlı əsərində neftçi əməyinin bəhrəsi – qara qızılın fəvvarəsi təsvir olunur. Rəsmdəki dinamika vasitəsilə rəssam sənaye mənzərəsinin əzəmətinə və özünəməxsus poeziyasını üzə çıxarmağa nail olmuşdur.

Abşeronun neft mədənlərinə həsr olunmuş bir sıra maraqlı qrafik vərəqlər İ.Repinin tələbəsi olan Anna Petrovna Ostroumova-Lebedevaya məxsusdur. “Bibi-Heybət neft mədənləri” və “Bakının neft platformaları” adlı əsərləri (1916) rəssamın Bakı dövrünün məşhur işlərindəndir. Çox cüzi bədii vasitələrdən istifadə edərək rəssam özünəməxsus bədii üsullarla işıq-kölgə, parlaq rəng çalarları oyununu suda əks etmə effekti ilə maraqlı və qeyri-adi əsərlər yaratmışdı. Qeyd etməliyik ki, kompozisiyadakı dramatizmə baxmayaraq tərzinə görə natura etüdlərini xatırladan bu akvarellər tamaşaçıda məyusluq hissi oyatmır.

Rus rəssamlarının mövzu etibarlı ilə yaxın Bakı lövhələrini fərqləndirən əsas xüsusiyyət Abşeron təbiətini özünəməxsus estetika və bədii üsullarla əksindən ibarətdir. Məsələn, Georgi Yeçeystov “Bakının neft mədənlərində” (1931) akvarelinə yaygın xətlər və şəffaf rənglərlə zavod konstruksiyalarının romantik obrazını yaratmışdır. Əslində, bu gün adı görünən neft çənləri, ucalan zavod boruları ölkə sənayesinin yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyduğu dövrdə tamamilə romantik tərzdə dərk edilirdi.

Rus təsviri sənətində sənaye mənzərəsinin ilk nümayəndələrindən biri olan K.Boqayevskinin Bakıda olarkən neft mövzusunda işlədiyi akvarel silsiləsi diqqətəlayiqdir. Rəssamın kiçik akvarel işi olan “Neft mədənləri. Bakı” (1921) əsərində sahilə ucalan taxta buruqlar təsvir edilib. Müəllif simvolik tərzdə maraqlı panoram kompozisiyası yarada bəli. Rəssamın təsvir obyektinə olan buruqlar sanki çərçivədə verilib: bir tərəfdən güzgü kimi şəffaf sular, digər tərəfdən neftlə yığılmış torpaq. Suya əksi düşən buruqlar isə əsərin təsir gücünü daha da gücləndirir. Rəssamın seçdiyi boğuc rənglər istər səmanı, istərsə də torpaq və suları eyni dərəcədə cazibədar edir. 1932-ci ilə aid edilən, özünün tonal və kompozisiya həlli ilə diqqəti cəlb edən “Bibi-Heybət neft mədənləri” əsərində rəssam Bakının neft mədənlərinin ümumiləşdirilmiş obrazını yaratmışdır.

Əcnəbi rəssamlardan Fyodor Modorov sənaye mənzərəsi janrına ilk dəfə

Bakıda müraciət edərək “Yeni kerosin qurğusu” (1927), “Qrever zavodu” (1929) əsərlərini yaradır. Onun sənaye janrında işlədiyi maraqlı qrafik və rəqlərindən biri də “Ağ şəhər. Kerosin zavodu. Bakı” adlı əsəridir. Dəqiq qrafik rəsm yuxarı nöqtədən zavod həyatının dar məkanını müəyyən edir. Burada dəmir rezervuarlar, mürəkkəb borulardan ibarət olan hündür konstruksiya, zavodun alçaq məkanı bir-birinə sıxılır. Lakin kompozisiyanı örtən gur günəş işığı istilik hissi və özünəməxsus estetika yaradır. Biz günəşin altında terrakot akkordu ilə parlaq şəfəq saçan rezervuarları, günəşin qaynar şüaları altında solmuş evlərin damlarını, qızılı işığa bürünmüş yolu görürük. 1930-cu ildə yaradılmış “Bakının neft mədənləri” adlı kiçik eskiz sənaye Bakısının tamamilə fərqli mənzərəsini nümayiş etdirir. Kompozisiya baxımından tamamilə yüklənmiş məkan, yarıdağılmış taxta konstruksiyalar, istifadədən çıxmış çənlərlə əyilmiş tikililər təsvir olunub.

Sənaye mənzərəsi janrında işləmək məqsədi ilə Bakıya gələn görkəmli rus rəssamı Aleksandr Kuprinin 1931-ci ilə aid edilən kamera xarakterli akvarelləri öz parlaq fərdi görünüşü, rakursu və materialın təqdimatı ilə diqqəti cəlb edir. “Bibi-Heybət neft mədənləri” (1931) əsərində rəssamı seçilmiş məkanın təzadlı landşaftı cəlb etdi: dərə-təpəli, gah ucalan, gah da kəskin surətdə uçuruma yuvarlanan üfüq xəttinin üzərindəki qalxıb-enən buruqlar və ya kələ-kötür səth üzərində, təpəciklərə səpələnmiş fəhlə ailələrinin məskunlaşdığı daxmalar. Ön planda yaşıllıqdan məhrum çılpaq torpağın üstündə ilan kimi qıvrılan boru kəməri çəkən fəhlələr gözə çarpır. Ağaclar əvəzinə buruqlar, kolluqlar əvəzinə dəmir çənlər, əmək qəhrəmanlığı incəsənətə yeni mövzu və yeni obrazlar gətirərək təsviri sənətdə gerçəkliyi yeni baxışın yaranmasına səbəb oldu.

Rus rəssamlarının gördüyü və əks etdirdiyi sənaye Bakısı Yelizaveta Kruqlikovanın əsərlərində olduqca poetik təsvir olunur. Moskvanın A.S.Puşkin adına Dövlət muzeyində rəssamın 1931-ci ilə aid edilən “Bakı. Suraxanı” adlı ofortu saxlanılır. Buruqlar meşəsi gölün güzgülü səthində qəribə şəkildə əks olunaraq, onlar bu əksdə dəfəedilməz monumentallığını seyr edən sehrli nəhənglərə bənzəyirlər. Əsərin bədii ifadəliyi ştrix və xətlərin ağ-qara təzadı vasitəsilə əldə olunub.

Rus rəssamı Pavel Kuznetsovun “Bakı” (1933) adlı qrafik vərəqində dəqiq, kəskin xətlər, ritmik naxış yaradan diaqonal kompozisiya işə ifadəli sadəlik verib. Rəssam buruqların nəhəng, fəhlələrin isə xırda fiqurlarını təzadlı ölçü nisbətində, dinamikada təsvir etməklə mahiyyət etibarilə görünən dünyanı nümayiş etmək niyyətindən uzaqdır, o daha çox hadisələrin məğzinə nüfuz edir.

Beləliklə, əsrin əvvəllərində Bakıda yaşayıb-yaradan əcnəbi rəssamların sənaye mövzulu əsərlərindəki konkret həqiqilik və təsvirçilik tədricən tarixi hadisələrlə zamanın mürəkkəb əlaqələri kontekstində açılan ümumiləşdirilmiş tipik obrazların axtarışları ilə əvəz olunurdu.

Dissertasiyanın **“Azərbaycan təsviri sənətində sənaye mənzərəsinin təşəkkülü və inkişafı”** adlı **II fəslinin I yarımfəslində** Azərbaycan rəssamla-

rının realist üslublu əsərlərindəki sənaye mənzərəsi nəzərdən keçirilir.

Sənaye mövzusu XX əsrin I yarısında – ölkə sənayesinin yeni inkişaf mərhələsində Azərbaycan rəssamlarının prioritet mövzularından birinə çevrildi. Rəssamlar dövrün xüsusiyyətlərini əks etdirən əsərlər yaratmağa çalışır: Xəzərin qoynunda ucalan Neft Daşları tikintisinin ritmini, ölkənin gələcəyini quran yeni nəslə təsvir etməyə üstünlük verirdilər. Əsasən sosialist realizmi metodunda yaradılan bu əsərlərdə təbiətin və insanın təkcə xəyali və realistlik surəti deyil, eyni zamanda, ümumiləşdirilmiş, idealizə edilmiş obrazlar yaradılırdı.

Maral Rəhmanzadənin də bu dövr yaradıcılığında sənaye mövzusu əsas yerlərdən birini tutur. “Azərbaycan neft ölkəsidir” (1947) adlı avtolitoqrafiyalar silsiləsində Abşeron neft mədənlərinin keçmiş ilə təsvir edilən dövrdəki vəziyyəti müqayisə olunur, əl əməyinin qüdrətli texnika ilə əvəz olunması obrazlı təzadlarla üzə çıxarılır. Qəhrəman neftçilərin adı iş günlərini müşahidə edən rəssam Xəzərin mədəni mənzərələrini, estakadaların inşasını, neft çənlərini, yeni polad adaları, sürətlə sayı artan buruqları, neftin doldurulmasını əsərlərində obrazlı şəkildə canlandırır. Onun dənizdə və buruqlarda müşahidə etdiyi hadisələri əks etdirən çoxsaylı qrafik işləri rəssamın məşhur “Neft” silsiləni təşkil edir. M.Rəhmanzadə rəngli litoqrafiyadan ibarət “Bizim Xəzərdə” silsiləsində sənaye mənzərəsi fonunda neftçilərin ağır zəhməti və məişətini əks etdirilir (“Növbətçi kater”, “Ərzaq gəldi”). Müəllifin 1961-1963-cü illərə aid edilən “Sumqayıt-Rustavi” silsilənin kompozisiyasını dəqiq həndəsi fiqurlar şaquli və üfüqi xətlərin üzərində, bəzən iri müstəviləri örtən lokal rənglərin kontrast ahəngi təşkil edir. Rəssamın ümumiləşdirmələr vasitəsi ilə nail olduğu detalların şerti şərh, demək olar ki, kompozisiyanın siluetli və quruluşu göz qabağındadır. “İş gedərkən” adlı qrafik vərəq dəqiq diaqonal kompozisiya üzrə qurulub. “Sənaye mənzərəsi” əsərinin şaquli istiqamətdə uzadılmış kompozisiyasında üstülənən boru göylərə ucalır. “İş günləri” adlı əsərində diqqəti çoxsaylı nazik və qalın boru hörmələrindən ibarət şəbəkəli, qədim musiqi aləti olan orqanı xatırladan dəmir divar cəlb edir.

Sənaye mövzusuna öz fərdi dəst-xətti ilə yanaşan Altay Hacıyevin qrafik işləri sırasında “Xəzər” (1960) adlı dörd vərəqdən ibarət linoqravura silsiləsini qeyd etmək lazımdır. Silsilənin “Fırtınaya qarşı” (1960) adlı linoqravüründə rəssam neftçilərin fırtınalı küləyə qalib gələrək təbiət qüvvəsinin əksinə hərəkət etmələrini göstərərək insanın qüdrətini ön plana çəkib. A.Hacıyevin dəniz və neft mövzulu qrafik əsərlərində dənizin uğultusu, küləklərin dalğalara çəkdiyi tumar, dalğaların sahil daşlarına pıçıldadığı sevgi sözləri eşidilir. “Dənizin qüruru”, “Sahildən uzaqda” kimi rəsmlərdə Xəzər neftçilərinin rəşadətli əməyi vəsf olunur. “Xəzər” silsiləsinin ayrı-ayrı əsərləri (“Dənizdən aralı”, “Dənizin iftixarı”) dəfələrlə xarici sərgilərdə nümayiş etdirilərək mütəxəssislər tərəfindən yüksək qiymətləndirilib.

Azərbaycan rəngkarlığının patriarxlarından olan və daha çox psixoloji portret ustası kimi tanınan Salam Salamzadə yaradıcılığında sənaye mövzusu

da əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur. Sovet Azərbaycanının bütün sahələrində baş verən quruculuq işlərin şahidi olan və bilavasitə naturadan işləməyə üstünlük verən rəssam Bakının neft mədənlərinə, Daşkəsən mədənlərinə gedir. Neft mədənlərinə səfərlərin nəticəsi kimi rəssam “Buzovnada erkən yaz” (1946) əsərini yaradır. Realistik məktəbin ən yaxşı ənənələrinə cavab verən əsər buruqda iş başında olan neftçilərin adi iş gününü əks etdirir. Eyni zamanda dənizdə sayrışan və ağacların başını işıqlandıran qızılı günəş şüaları, oyanan yaz təbiətinin surəti, həsrətlə gözlənilən yaz istisinin əhvalını yara-daraq kompozisiyanın koloritinin lirik intonasiasını çatdırı bilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, polad dirəklər üstündə inşa olunan əfsanəvi şəhər - Neft Daşları yarandığı gündən rəssamlarımızın diqqətini özünə cəlb etmişdir. Məşhur mənzərə ustası, doğma vətənin böyük tərənnümçüsü kimi ad qazanan Səttar Bəhlulzadənin xüsusi yeri var. Görkəmli rəssamın rəngkarlıq sənaye mənzərələri 1950-ci illərdə yaradılmışdır. Dəfələrlə neft mədənlərində, Neft daşlarında olan “müşahidəçi-rəssam hər dəfə yeni-yeni mənzərə motivləri tapır, təbiətin gözəlliklərini insan əməyi ilə əlaqələndirirdi. Bu mənada rəssamın Abşeron təbiətinə həsr etdiyi “Neft daşları” mənzərə silsiləsi onun yaradıcılığında xüsusi yer tutur. Həmin silsilə Xəzərdə salınmış əfsanəvi neft şəhəri haqqında poetik təsəvvür yaradır”⁸. S.Bəhlulzadə öz müşahidələrindən, gəzib-gördüyü yerlərdən aldığı təəssüratı ümumiləşdirməyə və bu bədii ümumiləşdirmə nəticəsində konkret obraz yaratmağa çalışır. Bu mənada onun Neft daşlarına səfərdən sonra yaratdığı “Dəniz mədənləri”, “Yeddi gəmi adası”, “Neft daşlarında”, “Neft daşları”, “Estakada”, “Dəniz mədənlərində”, “Neft daşlarının görünüşü”, “Dəniz buruqları” və s. tabloları ecəzkarlığı ilə tamaşaçını valeh edir. “Xəzərin dərinliklərində insan əli ilə qurulmuş estakadalar və buruqlar bu əsərlərə yeni məna gətirib. Dənizin müxtəlif anlarını özündə cəmləşdirən bu tablolar həm lirikliyi, həm də dramatik gərginliyi ilə seçilir”⁹.

Bütövlükdə, S.Bəhlulzadənin sənaye mənzərələri barədə danışarkən ilk növbədə qeyd edilməlidir ki, müasirlərinin bu mövzulu əsərlərindən fərqləndirən əsas cəhətlər onların landşaftın müəyyən fraqmentini təsvir edən nəqli xarakter daşıması və lirik səpkili olmasıdır. Bu əsərlərin ideyası rəssamın cəmiyyət hadisələrinə, sənaye mənzərəsinə münasibətin və təbiətin kamil gözəlliyinin qarşılıqlı vəhdətdə göstərilməsi ilə bağlıdır.

Azərbaycan realistik məktəbinin klassiki Mikayıl Abdullayevin Azərbaycanın zəngin və rəngarəng həyatından götürülmüş maraq doğuran əmək cəbhəsində fədakarlıq, vətən eşqi və s. mövzulu əsərlərinin leytmotivini müasirlik təşkil edirdi. “M.Abdullayevin Mingəçevir SES inşaatı mövzusunda həsr

⁸ Əhmədov S.Y. Azərbaycan tarixinin 100 şəxsiyyəti – Bakı: Ayna mətbu evi, s.237.

⁹ Əliyev Z.A. Səttar Bəhlulzadənin yaradıcılığında romantizm. Fəlsəfə dokt. diss. avtoref. – Bakı, 2013, s.18.

etdiyi “Mingəçevir işıqları” (1948), “Beşilliyin yollarında” (1949),... “Səadət quranlar” (1951) lövhələri bu nəhəng tikintinin bədii salnaməsi əhəmiyyətinə malik idi”.¹⁰ Rəssam dəfələrlə Mingəçevirə gedərək qəhrəman əməyini əks etdirən etüdlər yaradır. “Mingəçevir süitəsi” silsiləsi azad rəngkarlıq manerasında, qara akvarel texnikasında icra olunmuşdur. Rəssam tərəfindən yeni şəhərin sürətlə dəyişən gözəl mənzərələri yaradılmışdır.

İncə kolorist məharətə malik Azərbaycanın ustad rəssamı Tağı Tağıyevin yaradıcılığında sənaye mənzərəsi mövzusu rəssama xas rəngkarlıq manerasında həll olunmuşdur. Onun mənzərələri bədii obrazın mürəkkəbliyi və zənginliyi, ətraf dünyanın aydın qavrayışının dərinliyi ilə fərqlənir. Fəhlə və neftçi surətlərində T.Tağıyev iradəsinin gücü ilə təbiəti özünə tabe etmək imkanına malik insanın yaradıcı fəaliyyətinin inikasını tapır. Dəfələrlə neft mədənlərinə səfər edən rəssam “Dəniz üzərində şəhər”, “Çənlər”, “Dirək üstündə şəhər”, “Ay işığında”, “Qarlı yollar” (1959), “Estakada” (1963) və s. əsərlərində neft daşlarının sərt gözəlliyinin ümumiləşdirilmiş surətini yaradırdı. Burada tamaşaçı qarşısında müasir şəhərin özünəməxsus gözəlliyinin geniş panoramı açılır. Görkəmli rəngkar şəbəkəli neft buruqlarını, zavod və fabriklərin tüstülənən nəhəng borularını, avtomobillərin və avtobusların qızğınlıqla hərəkət etdiyi geniş prospektləri təsvir edir. Onun “Sənaye mənzərəsi” (1950) tablosunda həyat qaynayır, qatarlar gedir, küçələrdə növbəti beşilliyin nailiyyətlərindən razı qalan və qürur duyan yeni həyatın qurucuları addımlayırlar.

Sovet dövründə sənaye mənzərəsi Azərbaycan rəssamları – Mahmud Tağıyev, Kamil Nəcəfzadə, Cahangir Rüstəmov, Xalidə Səfərova, Təgrül Sadıx-zadə, Cəmil Müfidzadə, Vəqif Ağayev, Arif Ələsgərovun da yaradıcılığında aparıcı janrlarından birinə çevrildi. Azərbaycan rəssamlarının bu illərdə yaratdıqları dəzgah rəngkarlığı və qrafika əsərləri dövrün tələblərinə cavab verərək müasirlərini realistik ümumiləşdirmə mövqeyindən təsvir edir, qurub-yaradan insanın mənəvi aləminin gözəlliyini, yaradıcı fəallığını və həyatsevərliyini çatdırmağa çalışırdılar.

Sənaye mənzərəsinin mövcudluğu daha bir problemlə bağlı idi ki, bu da janrın əmək mövzulu süjetli-tematik təsvirə bənzərliyi ilə əlaqədardır.

Fəslin **II yarım fəsl** “sərt üslub” nümayəndələrinin yaradıcılığında sənaye mövzusunun inikasına həsr olunmuşdur. Qeyd olunur ki, 1950-1960-cı illərdə bir çox dəzgah rəngkarları divar boyakarlığına meyl edirdilər. Bir sıra sənətçilər “sərt üslub”la bağlı magistrat istiqamət tuturdular ki, bu da Azərbaycan incəsənətində tezliklə özünəməxsus cizgilər əldə etməyə başladı. “Sərt üslub”u seçən Azərbaycan dəzgah rəssamlarının yaradıcılığı monumental

¹⁰ Kərimov K.C, Əfəndiyev R.S., Rzayev N.İ., Həbibov H.D. Azərbaycan incəsənəti – Bakı:İşıq, 1992, s. 280

incəsənət prinsiplərinə əsaslanır, seçdiyi mövzu və üsullar dövrün vəzifələri ilə üst-üstə düşürdü. Rəngkarlar sənaye rayonlarını təsvir edən tablolarında bədii forma üzərində çoxsaylı eksperimentləri sınaqdan çıxararaq novatorluğa meyl edirdilər. Rəssamlar üçün tabloların iri formatı, üfünün aşağı xətti, nümayiş olunan formaların siluetliliyi xas idi.

“Sərt üsluba” üstünlük verən fırça ustaları həyatdan götürülmüş süjetlərdə onları əhatə edən reallığı ciddi və lakonik tərzdə təsvir edirdilər. Bu istiqamətə müraciət edən rəssamlar ifadə vasitələrinin seçimində minimalizm və asketizm meyl göstərirdilər. Fırça ustaları monumentalizm və sentimentalizmin istənilən təzahürlərini istisna edir, sərt romantizm, təzadların mübaligəsi, adi iş günlərinin dramatik formada təqdimatı, toxtaq pafos və əmək gerçəkliyinin qəhrəmanlıq xüsusiyyətlərinin təsvirinə üstünlük verirdilər.

1950-ci illərdə Azərbaycanın bədii həyatına “sərt üslubun” banisi, sosialist realizminin aparıcı xəttinə zidd estetik və fəlsəfi konsepsiyalarla çıxış edən Tahir Salahovun yaradıcılığı daxil olur. Rəssamın qarşısında qoyduğu məsələ – fəal yaradıcılıq iradəsi olan insanın dünyaya münasibətini əks etdirmək idi. Sənaye mənzərəsi, ölkənin sürətli inkişafı T.Salahovu təkcə “xoşbəxt gələcək” qurucularının gurultulu şüarlarına əsaslanan vizual dəyişikləri təsvir etməyə sövq etmirdi. Rəssam insanın daxili aləmini, yəni düşüncəli, öz həyatı haqda fikirləşən fəhlənin surətini yaratmağa çalışırdı ki, bu da o illər üçün tamamilə inqilabi bir hərəkət idi.

Rəssamın təsvir etdiyi gerçəkliyin qəhrəmanlıq pafosu obrazların təbii və səmimiyyəti ilə fərqlənir. Neft buruqlarının qrafik dəqiq silueti, narahat Xəzər, günəş və küləklə qurudulmuş Abşeron qumları, cəsarətli fəhlələr – bütün bunlar o dövrdə hələ çox gənc olan rəssamın dəst-xəttinin, sərt manerasının formalaşmasında böyük rol oynamışdır. Rəngkarın “Səhər eşelonu” (1958) adlı əsərində neft mərkəzi olan Bakının intensiv həyatı canlanır. Müasir şəhərin mürəkkəb ritmini qeyri-adi istedadla malik Salahov ancaq özünə xas kompozisiya ustalığı ilə vermişdir. Şose boyunca yuxarıya doğru sürətlə şütüyən maşınlar, körpünün üstündə neft çənlərini daşıyan ağır eşelon gedir. Hərəkətin çarpaz dinamizmi gümrəhlik, enerji və ruh yüksəlişi hissi yaradır. Sənaye mənzərəsi xəttini inkişaf etdirən Salahov onu sərt-romantik ruhda şərh edir. “Çənlər” tablosunda o, qatılaşmış durğun neft gölməçəsində əksi düşən nəhəng çənlərin tünd və qürub çağı səmasının qırmızı rənglərinin tutuşdurulması üsulundan istifadə etmişdir. Kompozisiyanın ritmik və dekorativ tamlığı simmetrik rəng ləkələrinin təzadı vasitəsilə əldə olunub.

Sənaye janrının ən görkəmli nümayəndələrindən biri də Nadir Qasimovdur. Onun yaradıcılığı mövzunun hərtərəfli dərkə, dəyişkən təbiətin ümumiləşdirilmiş surətinin yaradılmasına əsaslanır. Yaradıcılığı boyu “sərt üsluba” sadıq qalan rəssam üçün yığcam və ifadəli bədii təsvir vasitələrinin axtarışı səciyyəvidir. Sənaye motivlərinə xüsusi meyl göstərən rəssam öz tablolarında günəşdən yanmış və neftə hopmuş Abşeron torpağının özünəməxsusluğunu, esta-

kadalarla yarılan Xəzər sularını, quruda və dənizdə ucalan neft buruqları meşəsini təsvir edirdi. N.Qasimovun bir sıra Abşeron mənzərəli əsərlərində insan obrazına müraciət edilmir, əsas obraz kimi sisternlərin uzun daşımaları, neft boruları, üfüqdə bərq vuran mədən işıqları təsvir edilir. Rəssam ustalıqla kətanın məkanına sığmayan və onun hüdudlarından artıq uzanan ucsuz-bucaqsız panoramı çatdırıb. “Çənlər” tablosu təmkinli rəng qamması həcm və xətlərin dinamikası ilə də diqqəti cəlb edir. Rəssamın “Daşkəsəndə səhər”, “Axırıncı reys”, “Çala” kimi əsərləri insan iradəsinin möhkəmliyi, ətraf mühiti yeniləşdirən, təzə yataqlar tapan, yeni şəhərlər salan əməyin gücü haqda söz açılır.

Sənaye mənzərəsindən danışarkən Xalq rəssamı Böyükağa Mirzəzadənin yaradıcılığını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Rəssamın neft mövzusunda ilk müraciəti 1945-ci ildə yaratdığı “Köhnə neft mədəində” əsəridir. Abşeron mənzərəsini və fəhlələri təsvir etmək üçün rəssamın böyük ustalıqla seçdiyi tutqun qəhvəyi-boz tonlar eyni zamanda təbiətin asketizmi, ağır neftçi əməyini vurğulayır. “Mədən” (1950) adlı tablo isə tamam başqa səpkidə işlənmişdir. Burada artıq simasını dəyişən müasir mənzərə canlanır. Əsərin major, nikbin rəng akkordları tamamilə başqa əhval-ruhiyyə yaradır. Estakadaların diaqonalı, neft buruqlarının və tankerin üstü burumlarının şaquliliyi, dənizin tutqun səthini təsvir edən işlər üçün ensiz şaquli format seçən rəssamın kompozisiyasında uzun frizlə açılan enli-panoramalı dövrələmə imkanı yaradılır. Bu illərin ən uğurlu işləri “Estakadada” (1953), “Yeddi gəmi adası” (1953), “Göy dəniz”, “Neft Daşları” (1959) tabloları hesab olunur. Bütövlükdə, B.Mirzəzadənin sənaye mövzusunda həsr olunmuş mənzərələrinə rəngarənglik, bədii ümumiləşdirmə xasdır ki, bu da rəssamın kompozisiyalarında təbiəti fəal həyatla vəhdətdə təsvir edərək onu daha da canlandırmaq, zənginləşdirmək istəyi ilə ifadə edilirdi.

Təsviri sənətdə bədii dilin plastik özünəməxsusluğunu uzun illər ərzində müəyyən edən “sərt üslub” sənaye mövzusunda yeni prizmadan yanaşaraq təkcə güclü fiziki qüvvəyə deyil, eləcə də qəhrəmanlıq cizgiləri verilmiş, zəka gücünə malik insanın əməyini və fəhlə obrazını tərənnüm etmişdir.

Bu dövrdə Lətif Feyzullayev, Elbəy Rzaquliyev, Elmira Şaxtaxtinskaya, Toğrul Nərimanbəyov və Nadir Əbdürrəhmanovun yaratdığı əsərlərin süjet və hətta kompozisiya yaxınlığına baxmayaraq, onların hər biri dövrün özünəməxsus dərki və parlaq fərdiliyi ilə seçilirdi.

Sənaye mövzusu “sərt üslub” nümayəndələrinin tablolarının təkcə süjet əsasını deyil, eyni zamanda onların əsərlərinin daxili köklənməsini, cəsarətli intonasiyasını, hisslərin dramatik gərginliyini müəyyən edirdi. Monumentallıq, kompozisiya həllinin sıvrılığı, təzadlı rənglərin xəsis qamması, geniş rəng səthlərinin dekorativliyi – bütün bunlar rəssamların dünya qavrayışını təsdiq edən vasitələr idi.

Dissertasiyanın **“Müasir Azərbaycan təsviri sənətində sənaye mənzərəsinin yeni təfsiri”** adlı III fəslinin birinci yarım fəslində “Yeni dalğa” nü-

mayəndələrinin yaradıcılığında sənaye mənzərə janrının xüsusiyyətləri araşdırılır. XX yüzilliyin son mərhələsində təsviri sənətin inkişafında yeni mərhələ başlanır. Sənətdə ənənə və novatorluq probleminə münasibət dəyişir, başlıca meyar rəssamlıq əsərlərinin bədii kamilliyi, emosionallığı, ifa tərzlərinin, dəst-xətlərin orijinallığı hesab olunur. “Rəssamların həyata münasibəti, dünya baxışı, bədii idrak və ifadə təmayülləri müasirləşir. Yaradıcılıq prosesindən səthi təsvirçilik, illüstrasiyaçılıq, foto-realizm ruhu kənar edilir. Həyat hadisələrinin fəlsəfi mənasını aşkara çıxarmaq naminə assosiativ motivlərə, sözləli mənaya, şərti, simvolik, rəmzi, mifoloji obrazlara müraciət olunur. Stilizasiya, improvizasiya üslub prinsiplərinə, modernizm və avangard cərəyanlara meyl göstərən rəssamların “yeni dalgası” meydana çıxır”¹¹. Bu rəssamların hər biri öz əsərlərinin təsvir dilini simvolika və metafora ilə zənginləşdirir, ona təmkinli emosionallıq gətirir. Əslində “milli spesifikasiya” stilizasiyaya müraciət vasitəsilə çatdırılırdı ki, bu da həmin dövrdə xüsusi şöhrət qazanmış daha bir parlaq istiqamətin – primitivizmin mahiyyətini təşkil edirdi.

70-ci illərin “primitivizm” təmayülünün tanınmış nümayəndəsi Rəsim Babayev idi. Rəssamın obrazlı-metaforik təfəkkür sisteminə əsaslanan və ənənəvi, milli zəminli mədəniyyətlə təkmilləşən yaradıcılığı müasir Azərbaycan rəngkarlığının ən əhəmiyyətli hadisəsini təşkil edir.¹² Sənaye mövzusunda R.Babayevin hələ 1950-1960-cı illərə aid qrafik lövhələrində rast gəlmək olar. Litoqrafiya texnikası rəssamın ən çox sevdiyi qrafika növü idi. Bu növdə o, portret, mənzərə janrında çoxsaylı əsərlər yaratmışdır. Erkən linoqravüralarında texnogen dünya biomorf, dinamik şəkildə transformasiya olunurdu. Abşeron torpağına, onun asketik və özünəməxsus simasına bağlı olan rəssam çox cüzi vasitələrlə, ağ-qara kompozisiyanın ritmi ilə texniki obyektlərin ciddi həndəsəliyini çatdırır. Neft emalı zavodlarının boruları təsvir olunan kompozisiyalar diqqəti cəlb edir. Dəmir konstruksiyaların mürəkkəb labirinti canlı orqanizm kimi vərəqin müstəvisini tamamilə örtür. “SK zavodu” (1969) əsərində mürəkkəb hörgü şəklində sarmaşan borular nəhəng qorxunc konstruksiyalarla qalanaraq, tərəqqi yolunda iri addımlarla addımlayan müasir ölkənin ruhunu aşkarlayır. Dəmir bədheybətlə müqayisədə – biri-biri ilə söhbətləşən fəhlə fiqurları miqyasda çox xırda və əhəmiyyətsiz görünür. Sənaye əsrinin özünəməxsus estetikası R.Babayevin litoqrafiya silsiləsində əksini tapmışdır. Rəssamı sənaye obyektlərinin maraqlı orqanizmi, onların dolğun həyatı cəlb edir. Onun “Rezervuarlar”, “Neftdaşıyan” (1960), “Dağlarda bu ruqlar”, “Növbədən gələrkən”, “Daşkəsən” (1961), “Torpaq” (1963) və digər tamamilə sosialist realizmi ruhunda işlənmiş əsərləri yenilik kimi qavranılır və rəssamın dünyanı öz fantaziyası nöqtəyi-nəzərindən əks etdirməsi, onun

¹¹ Əfəndi R. Azərbaycan incəsənəti – Bakı: Şərq-Qərb, 2007, s. 144.

¹² Барабова Д. Другое искусство – Баку: ЭЛМ, 1993, с. 23.

mövzunu intellektual dərkətmə bacarığını sübut edir.

“Yeni dalğa” rəssamları ənənəçiləri düzxətli nəqliliyə, rəngkarlıqlarının qəliz təmtərağına, başqa incəsənəti təqlid edə-edə real həyat çarpışmalarını yaratdıqlarına, spesifik vasitələrin, rəngkarlıq üsullarının gücünə və təsirinə inamsızlığa görə ciddi surətdə tənqid edirdilər. Bu rəssamlar rəng, işıq-kölgə, əsərin məkanının kompozisiya quruluşu ilə bağlı eksperimentlər edirdilər.

Erkən yaradıcılıq dövründə Cavad Mircavadovu da bir çox rəssamlar kimi Neft daşları, neft zavodları cəlb etmişdi. Onun sənaye mövzusunda aid “Texnoerotika” (1958) qrafik əsəri rəssamın böyük rəsm ustası olduğunu nümayiş etdirir. C.Mircavadovun rəngkarlığı realizmin və rəngkarlıq tablosunun təsviri əsasının “quruluşunun” avanqard metodlarının sintezindən doğan özünəməxsus təcrübəni təşkil edir. Bu sintezdə “rəng kompozisiyasının”, eləcə də ətraf dünyanın real boyalarının və formaların ixtiraçı plastik modelləşməsinin şəxsi oxunması ilə yanaşı müasir rəng əhval-ruhiyyəsinin vacib cizgilərini təşkil edən rəng-plastik münasibətlərinin simvolikasının xüsusi rolu var.

Sənaye mövzusu Tofiq Cavadovu da cəlb edir, onda yaradıcılıq marağı doğurur və əksər tablolarında sənaye romantikasının ruhu duyulur. Onun neft mövzusunda çəkdiyi rəsmlər yığcam üslubuna görə T.Salahovun kətanlarını çox xatırladır. Digər tərəfdən T.Cavadov əsərlərində formaları mübaliğəli surətdə şişirdir, rənglərdən daha cəsarətlə istifadə edir, parlaq ləkələrə və qara kontura üstünlük verir. Bu baxımdan onun əsərləri Azərbaycan rəssamlarından daha çox Meksika monumentalistlərinin yaradıcılığı ilə səsləşir. Rəssamın Bakının Müasir İncəsənət Muzeyində saxlanılan “Təmirçilər” (1957) tablosunda tamaşaçı qarşısında küləyin və tufanın qabağına, dənizin açıqlığına aparan estakadanın düz xətti üzrə üstüaçaq yük maşınında növbəyə gedən neftçilər canlanır.

T.Cavadovun sənaye mənzərələrinin obrazlı məzmunu və kompozisiya-plastik modeli həndəsi formaların strukturu, bütövlükdə kompozisiyanın aydınlığı və lakonik meyli ilə səciyyələndir. Rəssamın buruqlar meşəsinə bənzər “Lökbatan” (1961) mənzərəsi kompozisiya quruluşuna görə diqqəti cəlb edir. Bu əsərdə rəssam xətti perspektivdən imtina edərək müstəvi, frizli perspektivə üstünlük verir. Burada bir neçə plan uzaqlaşan perspektivdə deyil, bir-birinin üzərində olduğu kimi göstərilir. Bununla yanaşı ön plandakı yumru ağaclar kompozisiyanın üstünə enən üçbucaq dağların massivi ilə əlaqədə kiçik baxılır. T.Cavadovun özünəməxsus soyuq, təmiz və lakonik koloritini qırmızı vertolyotun gur ləkəsi gücləndirir.

XX yüzilliyin son rübü stilizasiya və improvizasiya üslub prinsiplərinə, modernizm və avanqard cərəyanlarına meyl göstərən rəssamların meydana gəlməsi ilə xarakterizə olunur. Azərbaycan təsviri sənətinin inkişafında “yeni dalğa”-ni təşkil edən Müslim Abbasov, Əli İbadullayev, Eldar Qurbanov, Rafiz İsmayılov kimi rəssamlar sənaye mövzusunda müraciət edərək fərdi üslubları və şəxsi dəst-xətti ilə diqqəti cəlb edirlər.

Fəslin “Yeni nəsil rəssamlarının yaradıcılığında sənaye mənzərəsinin

təcəssümü” adlanan **II yarımfaslında** 1990-cı illərdən bu günə qədər zaman kəsiyində rəssamlarının yaradıcılığında üstünlük təşkil edən “azadlıq” dövrü nəzərdən keçirilir. 90-cı illərdə səmərəli işləyən istedadlı rəssamların yaradıcılıq birliyi olan “Labirint”in yaranması da xüsusi qeyd olunmalıdır. “Labirint”ə daxil olan rəssamları bir məqsəd – təsviri sənətdə yeni həllər axtarışı birləşdirirdi. Onlardan biri olan Zakir Hüseynovun sənaye mövzusunda həsr edilmiş mənzərələrində mövzunun ciddiliyinə və hətta sərtliyinə baxmayaraq, mütləq harmonik mühit əks olunur, burada dinclik və sükut hökm sürür. Əvvəllər bu səpkili əsərlərdə rast gəlmədiyimiz əlavələr: qeyri-adi gül dəstəsinə bənzəyən və əlvan rənglərə boyanmış irili-xırdalı alabəzək neft çənləri bu ovsunlayıcı təəssüratı gücləndirir. “Neft mədənləri” (2008) əsərində də rəssam sərt sənaye mənzərəsinə şadlıq, nikbin əhval-ruhiyyə bəxş edir, ətraf dünyanın təbiiliyini və əzəmətinə çatdırmaq istəyir. Aydın və lakonik kompozisiyalar, intensiv isti tonlar, həndəsi həcmələr, major, pozitiv əhval-ruhiyyə Hüseynovun tablolarının əsas bədii üsullarıdır. Rəssamın Abşeron mənzərələrində təsvir edilən yaşayış tikililərinin ümumiləşdirilmiş dekorativ formaları Xəzər sahilinin qumları üzərində qurulmuş müxtəlif konstruksiyaları xatırladır. Mənzərə fonu üçün istifadə olunan mavi-zümrüdü tonların ahəngdarlığı əsərlərə xüsusi həyatsevərlik, sevinc və ümid ruhu verir. Onun 2008-ci ilə aid “Neft mədənləri. Gecə” mənzərəsində baş personajı sistern olan tənha məkan gecənin zülmətinə qərq olub. Lakin bu mənzərə tablounun ancaq arxa hissəsində qalır. Əsəri qızıl quma və firuzəyi dəmir konstruksiyaya düşən parlaq günəş şüaları bəzəyir. Bu işıq kompozisiyanı iki hissəyə ayıraraq, iki əhval yaradır. Lakin bütövlükdə əsərdə işıq və hərarət hissi daha çoxdur. Zakir Hüseynovun istifadə etdiyi sadə texnika, təsvir vasitələrinin lakonizmi, parlaq rəng boyaları əksər hallarda dekorativ effektdə hesablanıb.

Gənc rəssamlar üçün sənaye mövzusu əvvəlki illərdən fərqli olaraq o qədər də aktual olmasa da yaradıcılıqlarında müəyyən yer tuturdu. Onların rəngkarlıq əsərlərinin plastik dili realizmdən, ekspressionizmdən, kubizmdən, sos-artdan başlayaraq konseptual incəsənətə kimi müasir incəsənətin bütün istiqamətlərini nümayiş etdirir.

Realistik ənənələrin tərəfdarı olan Ceyhun Həməzəyev ötən dövr Azərbaycan rəssamlarının əsərlərinə tablo-reminissensiyalar yaradır. Onun “Xəzərdə buruqlar” (2010), “Neft mədənləri” (2010), “Buruqlar” (2011) və s. sənaye mənzərələrində cənub günəşinin hərarəti, Abşeron torpağının sərt gözəlliyi, Xəzər dənizinin tərəvəti duyulur. Qızılı, yaşıl, göy, qırmızı rənglərin təzadı təbiətin təkrarsız koloritini aydın nəzərə çatdırır.

Abşeron mənzərələri, dekorativ natürmort, eləcə də, çoxfıqurlu fantasmoponik kompozisiyalar müəllifi olan Müseyib Əmirov kimi rəssamların yaradıcılığında da sənaye mövzusu son illərdə aktuallaşıb. Onun qara və qızılı rənglərin ahəngində özünəməxsus tərzdə işlənmiş neft mənzərəsi – “Qara qızıl” (2011) adlı brutal kompozisiyada faner, bitum, yapışqan və mıxdan istifadə

olunmuşdur. Abşeron torpağının “qara qızılı” bu işdə vizual və demək olar ki, əyani hiss olunur. Sənaye mənzərəsi janrında M.Əmirov hamı tərəfindən qəbul edilmiş normaların çərçivələrini genişləndirdi. O, realistlik rəngkarlıq ənənələrinə sadıq qalaraq ətraf dünyanın ötəri təəssüratını versə də, eyni zamanda proseslərin və hadisələrin ümumi mahiyyətinin anlamına səbəb olan hadisələri əks etməyə çalışır.

Müasirliyi ifadə etmək üçün yeni imkan axtarışında olan rəssamlar yeni bədii-obrazlı sistemlər yaratmağa nail olmuşlar. Rəssamların axtarışları – ənənəvi plener mənzərəsindən başlamış subyektiv, fərdilik aspektinin qavrayışının üstünlüyü ilə seçilən dekorativ mənzərə daxil olmaqla ziddiyyətli idi. Bu isə öz növbəsində rəssamların həyata münasibətin, insanın ətraf mühətdə tutduğu yer haqqında baxışlarının müxtəlifliyinin təzahürüdür.

Əsmər Nərimanbəyovanın yaradıcılığında sənaye mövzusu onun sevimli günəşli rənglərdə, dinamik, çevik kompozisiyalarında təqdim edilir. Bu mövzuda yaradığı əsərlərdə o, qarşısına sənaye məkanlarını tədqiq etmək və abstrakt tablolarında əyilən və sarmaşan boruları, vintləri və məfilləri təsvir etmək məqsədi qoyub. İlk baxışda nizamsız kompozisiyalar, həqiqətdə həndəsi kütlələrin ciddi məntiqinə tabedirlər. Tamaşaçı qarşısında fantastik sənaye məkanlarının görüntüləri açılır. Burada borular, ventilyasiya qutuları bir-birinə dolaşır hörülür və yayılaraq tablonun bütün səthini doldurur. “Formaların dinamikası” (2012) adlı işindəki suprematik kompozisiya iti, düz, qıvrılan və sarmaşan xətlərdən ibarətdir. Onlar elə bil bütün kompozisiyanı yumru vintlərlə möhkəm düyünə bağlamaqla tamamlayır. Forma və həcmələrin müxtəlif dinamikası soyuq və isti qammanın tonlarının rəng münasibətləri ilə qeyd olunur ki, bu da bütövlükdə bütün kompozisiyaya hərəkət verir.

Mahmud Mahmudzadənin sənaye mənzərələrində qəhrəmanlıq insanın yeni texniki dünyanı qavrama tərzilə izah edilir və sintetik landşaftının formalarında ifadə olunur. Rəssamın natura materialının ümumiləşdirilmə metodunda onun bir qədər ideallaşmaya meyli müşahidə edilir. Başqalarına ancaq həndəsi məntiq kimi görünən bu ideallaşma rəssamın gözəlliyi tamamilə fərqli görmək və göstərmək bacarığı ilə şərtləndirilir. M.Mahmudzadə ancaq motivin estetik tərəfini seçir və neqativi göstərməkdən imtina edir. Bununla belə, obrazların yaradılmasına real gerçəkliyin təəssüratları təkan verir. Adi təbiətin yeni landşaftını təsvir edən rəssam texniki mühitin bədii təəssümü üçün xüsusi formalar yaradır. Onun seçdiyi bədii üsullar üçün ciddi cızılmış kompozisiya strukturu, planların dəqiq ifadə olunmuş növbələşməsi, yastılanmış müstəvi əsasdır. M.Mahmudzadənin “Səngəçaldı bu gün” (2012) əsəri yuxarıda göstərilənləri özündə əks etdirir.

Müasir Azərbaycan rəssamları arasında Etibar Aslanovun xüsusi yeri var. Neft mövzusu rəssamın ən çox müraciət etdiyi mövzudur. Onun mövzu ilə əlaqədar işlədiyi qrafik silsilə həm texniki, həm də bədii nöqtəyi-nəzərdən təsviri sənətdə yeni addımdır. Azərbaycanda ilk dəfə olaraq kompüter qrafika

texnikası bu genişmiqyaslı və əhəmiyyətli layihə ilə təqdim olunmuşdur. Burada kompüterin bədii ifadə sahəsində hüdudsuz imkanları açılır. Azərbaycan torpağının, Azərbaycan tarixi və mədəniyyətinin simvolunun dəqiq fotoqrafik surəti sərbəst yayılan ləkəyə – “qara qızıl” laxtasına çevrildiyi və ya tamamilə başqa, ilk baxışda yad strukturda göründüyü zaman rəssam fantaziyasının və yeni texnologiyaların birliyi sehrinin nə qədər güclü olduğunu başa düşürsən.

Elşən Sərxanoğlunun sənaye mövzulu işləri insanla təbiətin vəhdəti haqqında düşüncələridir, onlar dinamikası və parlaq yaxılar kaskadı ilə ovsunlayıcıdır. Onun qarışıq texnikada işlədiyi “Çənlər” (2012) tablosunda kiçik dəstəyə yığılmış çənlərin boruları biri-birinə sarmaşaraq labirint yaradır. Səthi kompozisiya dekorativ rəngkarlıq üslubunda işlənmişdir: tünd qırmızı torpağın və qəhvəyi çənlərin fonunda verilmiş ağ borular krossvord zolaqlarına bənzəyir. Rəssamın “Neft baltaları” (2012) əsəri də səthi kompozisiya quruluşuna malikdir. Neft baltalarının siluətləri kifayət qədər ifadəli və ümumiləşdirilmiş tərzdə verilib. Əsərin lokal boyalardan ibarət koloritni soyuq rənglər yaradır. Özünəməxsus fərqli texnikaya malik, xırda yaxılarla işləyən rəssam rəngkarlıq səthində, əsasən, pastoz fakturalara üstünlük verir.

Müasir rəssamlardan olan Vüqar Əlinin sənaye mənzərəsi janrına aid “Neft nağılı” (2011), “Səhər” (2011) və “Torpağın nağılı” (2011) əsərlərində neft sənayesinin inkişafının əsas göstəriciləri əks olunub. Gerçəkliyi dramatikləşdirməyə meyli olan təsvir etdiyi obrazları kəskin surətdə qroteskləşdirməkdən belə çəkinmir. Onun əsərləri rəmzi məna daşıyan dekorativ rəng həlli, nağıl süjetli kompozisiyalarda olan fərqli plastik ifadəlilik ilə seçilir. V.Əli rəngkarlığımıza gətirdiyi rəng ekspressiyası mövzuların daha obrazlı, poetik və emosional qavranılmasına kömək edir.

Vüqar Muradovun rəngkarlıq texnikasının təkamülü xüsusi diqqətə layiqdir. Onun “Qaldırıcı kranlar” (2011) adlı əsərində dəniz obrazı neft buruqlarının fonunda estakada boyu irəliləyən qaldırıcı kran maşınının təsviri kifayət qədər qrafikdir. Baxış nöqtəsini təsvir olunan obyektlərlə bir cərgədə verən rəssam kənar seyrçi kimi tamaşaçı obrazını təqdim edir. Tarazlaşdırılmış kompozisiyaya dinamikliyi hərəkətdə olan maşın verir. Tablonun məkan həcmi təsvir edilən obyektlərinin müxtəlif ölçüləri ilə müəyyən olunur. Əsərin koloriti rəsmə və həcmə tabedir, rəng ləkələrinin sərhədləri bilinmir.

Fərid Ələkbərov şablonlardan və ştamplardan uzaq olan gənc rəssamlardandır. Onun sənaye mövzusuna həsr olunmuş neon tablolarında Xəzərin sularında üzən neft-mədən qurğular (“Neft”, 2012), Abşeronun şoran torpağında qurulan mancaqlar, neft qülləsi və s. günün ala-toran vaxtında, günəşin artıq qurub etdiyi dəqiqələrdə təsvir olunmuşdur. O, əsərlərində qağayıları və balıqları dəniz mövzusunun dəyişməz atributu kimi seçir (“Şahdəniz”, 2012). Fəlsəfi baxışı və təfəkkür tərzini seçilən F.Ələkbərov sənaye mövzulu əsərlərdə də nağıl effektini əldə edir. Bu effekt təkcə yeni materialların istifadəsi ilə deyil, eləcə də, müasirləri ilə yeni ünsiyyət formaları axtaran

rəssamın yaradıcılıq cəsarəti ilə əldə olunur.

Beləliklə, demək olar ki, müstəqillik dövrü Azərbaycan rəssamlarının yaradıcılığında sənaye mövzusu əsas etibarilə dekorativ xarakter daşıyır və onlar XX əsrin “60-cı illərindən qaynaqlanaraq və özündə Qərb modernini ilə Şərq vizual strategiyasını sintez edən “Abşeron boyakarlıq məktəbi” ənənələrini davam etdirirlər”.¹³ Bu ənənəyə sadıqlıq isə mənzərə janrına üstünlük verilməsi ilə əlaqədardır. Müasir rəssamların dekorativliyə meyli də məhz bununla izah olunur. Lakin, avanqard üslubda işləyən rəssamların yaradıcılığında sənaye mövzusu dövrün tələbi kimi qavranılmır, çünki burada sovet rəssamlarının əsərlərində olan əzəmət və pafos nəzərə çarpmır. Müasirlərimiz olan Azərbaycan rəssamları sənaye mövzusuna həsr olunmuş əsərlərini adi obyektlər və natürmortlar kimi təqdim edir ki, bu da vizual vasitələrin zənginləşməsi, fərdi ifa tərzinin müxtəlifliyi ilə bağlıdır.

“Nəticədə” dissertasiyanın əsas müddəaları müxtəsər elmi-nəzəri yekunlar şəklində ümumiləşdirilib.

Dissertasiyanın əsas məzmunu və müddəaları dissertantın aşağıdakı məqalələrində əksini tapmışdır:

1. Azərbaycan rəssamlarının yaradıcılığında sənaye mənzərəsi // “Qobustan” sənət toplusu, №2 – Bakı, 2011, səh. 17-20.

2. Xalq rəssamı Altay Hacıyevin yaradıcılığında “Xəzər” silsiləsinin yeri// Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Lətif Kərimov adına Azərbaycan Xalçası və Xalq Tətbiqi Muzeyi, Təsviri və dekorativ-tətbiqi sənət məsələləri №2 (8), Bakı 2011, səh.13-18.

3. Дух индустриальной романтики в творчестве Азербайджанских художников// «Культура народов Причерноморья» № 263. Украина, Симферополь 2013, стр. 135-137.

4. XXI əsr avanqard rəssamlarının əsərlərində sənaye mövzusu// Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi. Mədəni Həyat 10*2014, səh. 84-88.

5. Azərbaycan rəssamlarının “yeni dalğa” nümayəndələrinin yaradıcılığında sənaye mövzusu//Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi. Mədəni Həyat 11*2014, səh. 22-26.

6. Azərbaycan rəssamlarının “sərt üslub” nümayəndələrinin yaradıcılığında sənaye mövzusu// Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Azərbaycan Xalça Muzeyi, Təsviri və dekorativ-tətbiqi sənət məsələləri №3-4 (16), Bakı 2014, səh. 17-24.

7. Индустриальный Баку в творчестве русских художников начала XX века // Материалы I международной научно-практической конференции «Научные исследования в сфере гуманитарных наук: открытия

¹³ Məlikova Ə. Neft və təsviri sənət – Bakı: EXRO ORQ, s. 20.

**Жанр индустриального пейзажа в творчестве
азербайджанских художников**

Р Е З Ю М Е

Диссертация посвящена исследованию жанра индустриального пейзажа, нашедшего отражение в творчестве азербайджанских художников-живописцев и графиков, чьи произведения исполнены в различных стилях и направлениях изобразительного искусства.

Диссертация состоит из введения, трех глав, шести подглав, заключения и библиографии.

Во введении обосновывается актуальность темы, определяются степень исследованности проблемы, цель и задачи, излагается научная новизна, характеризуются основные источники, хронологические рамки и практическая значимость работы.

I глава – «Индустриальный пейзаж как важная составляющая часть изобразительного искусства XX века» исследует становление и формирование жанра индустриального пейзажа в мировом искусстве. Анализу подвергаются произведения европейских, американских, а также советских художников, в творчестве которых прослеживается индустриальная тема, а также работы зарубежных художников конца XIX – I половины XX века, посвященные азербайджанскому индустриальному пейзажу.

II глава – «Становление и развитие индустриальной темы в азербайджанском изобразительном искусстве» рассматривает реалистические произведения азербайджанских художников, исполненные в жанре индустриального пейзажа. Исследуется отражение индустриальной темы в творчестве представителей «сурового стиля».

III глава – «Новая интерпретация индустриальной темы в изобразительном искусстве Азербайджана» прослеживает особенности развития жанра индустриального пейзажа в творчестве художников «новой волны». Проводится поиск художественно-пластических особенностей, рассматривается новый подход, наблюдаемый в разработке индустриальной теме в творчестве данных мастеров.

В Заключении обобщаются основные выводы исследования.

Industrial theme in the works of Azerbaijani artists

S U M M A R Y

Thesis is devoted to the genre of the industrial landscape in the visual arts, as reflected in the works of Azerbaijani artists, painters and graphic artists whose works are executed in different styles and directions of art.

The thesis consists of an introduction, three chapters, six sub-chapters, conclusions and bibliographical apparatus. In the introduction the relevance of the topic is determined by the degree of study of the problem, aim and objectives are studied, scientific novelty is set out, the main sources, the chronological framework and practical significance of the work is characterized.

Chapter I - "The industrial landscape as an important part of the fine arts of the XX century" explores the emergence and formation of the industrial landscape of the genre in the world of art. Works of European, American, and Soviet artists are analyzed; whose works can be traced industrial theme. Creativity of foreign artists late XIX - I half of XX century on Azerbaijan's industrial landscape is exploring.

Chapter II - "Formation and development of industrial threads in the Azerbaijan fine art" considers realistic works of Azerbaijani artists, performed in the genre of the industrial landscape. The reflection of the industrial theme in the work of the representatives of the "severe style" is investigated.

Chapter III - "A New Interpretation of the industrial theme in the visual arts of Azerbaijan" traces features of the development of the genre of the industrial landscape in the works of artist's "new wave". It's searched artistic and plastic features, the new approach is observed, in the development of the industrial theme, in the works of Azerbaijani artists of the new generation.

The Conclusion summarizes the main conclusions of the study.